

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ КОНФЛІКТ І ПИТАННЯ ПОВОЄННОЇ НАЛЕЖНОСТІ ЛЬВОВА У СВІТЛІ ЗВІТІВ ПІДПІЛЛЯ ОУН(б) (вересень 1943 – квітень 1945 рр.)

Анотація. Мета дослідження. Висвітлити особливості українсько-польського конфлікту у Львові та проблему повоєнного українсько-польського кордону крізь призму документації підпілля ОУН(б). **Методологія** базується на принципах історизму, системності, багатофакторності, конкретності, науковості та всебічності. Використано такі загальноісторичні методи: історико-порівняльний, ретроспективний, проблемний, текстологічного й мікроісторичного аналізу. **Наукова новизна.** Увівши до наукового обігу низку нових архівних матеріалів, які зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, удалось доволі повно продемонструвати, як учасники українського націоналістичного підпілля бачили українсько-польське протистояння у Львові в 1943–1944 рр., як змінювалося їхнє ставлення до подій, як вони відображали реакцію української громади міста на міжетнічний конфлікт. **Висновки.** Проаналізовані звіти оунівського підпілля дають надзвичайно багатий і цікавий матеріал для вивчення історії українсько-польського міжетнічного конфлікту в роки Другої світової війни. Львів був подібний до «лабораторії», в якій ставився «історичний експеримент» – моделювався українсько-польський конфлікт у зменшених масштабах та з нижчим ступенем кровопролиття. Цілком очевидно, що таке велике місто достатньо надійно контролювалося як німецькою, так і радянською сторонами, що не дозволяло протистоянню між українцями й поляками розростися до тих масштабів, яке воно мало «на провінції». Проте випадок Львова, описаний у звітах українського націоналістичного підпілля, дозволяє збагнути багато механізмів, котрі однаково працювали в різних зонах конфлікту: балансування й нерівномірна підтримка німцями однієї або іншої сторони протистояння; плітки; провокації; застосування збірної відповідальності; переконаність у «відплатності» власних дій тощо. Також звіти бандерівського підпілля зі Львова дають цінну інформацію про настрої населення, його реакцію на пересування фронту, на дії та розпорядження властей, на міжнародні візити й угоди. Розкривають ту велику роль, яку відіграють інформаційні «фейки», котрі здатні занурювати великі спільноти людей у стан масового психозу, позбавляти волі до опору чи навіть порятунку втечею. Безумовно, слід пам'ятати специфіку опрацьованих нами джерел, які створювалися людьми з чітко визначеним світоглядом, де зверталася увага на певні конкретні проблеми за ігнорування чи замовчування інших. Однак, з іншого боку, аналізовані матеріали, котрі однозначно не готувалися для використання з пропагандистською метою, виглядають доволі відвертими, що підсилює їх наукову цінність.

Ключові слова: Львів, Друга світова війна, місячні звіти підпілля ОУН(б), польське підпілля, українська поліція, українська інтелігенція, Український центральний комітет, українсько-польський конфлікт.

Питання українсько-польських взаємин періоду Другої світової війни й перших повоєнних років належить до найбільш дражливих і найбільш політизованих проблем в історіографії обох країн. Польські та українські історики, публіцисти, політики рік за роком змагаються між собою в нагромадженні взаємних звинувачень, намаганнях болячіше «вколоти» один одного новими «відкриттями», не зважаючи на те, чи такі «відкриття» ведуть до пошуків істини, а чи у протилежному напрямку¹. Нерідко дослідники займаються відвертим підбором тих документів і свідчень, які вписуються у створені ними концепції, цілковито ігноруючи ті матеріали, котрі «спідважують» задалегідь запрограмовані висновки. Натомість архівні джерела дозволяють щоразу відкривати все нові й нові грані українсько-польського протистояння, дивитися на події 70–80-річної давнини очима різних суспільних і політичних груп.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки України зберігається одинадцять місячних звітів підпілля ОУН(б) зі Львова: три за 1943 р. (вересень, жовтень, листопад), сім за 1944 р. (березень, квітень, травень, червень, липень, жовтень, грудень), один за 1945 р. (квітень). У кожному з цих документів міститься проблематика, присвячена українсько-польському конфлікту, діяльності польського підпілля в місті, польському питанню на світовій арені, проблемі повоєнного врегулювання українсько-польського кордону.

Загальновідомо, що на весні – восени 1943 р. українсько-польське протистояння ввійшло в гостру фазу кривавого конфлікту. Його відгомони, безумовно, долинали до Львова й активно обговорювалися українською громадою міста. Українці були етнічною меншістю у столиці Східної Галичини², а тому мали чого остерігатися, перебуваючи, по суті, серед «польського моря». Зі звіту підпільника за вересень 1943 р. випливає, що для української інтелігенції найбільшою була «польська проблема» («[...] польська проблема, про яку нижче, виростає у львівських кругах до першорядної проблеми. З розв'язкою польської проблеми решта, це значить комуністична,

¹ Див., напр.: *Motyka G.* Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji «Wisła»: Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947. – Kraków, 2011 (укр. пер. див.: *Мотика Г.* Від волинської різанини до операції «Вісла»: Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. – К., 2013); *Idem.* Cień Kłyma Sawura: Polsko-ukraiński konflikt pamięci. – Gdańsk, 2013; *Idem.* Wołyń'43: Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna. – Kraków, 2016; *Krajewski K.* Na straconych posterunkach: Armia Krajowa na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej. – Kraków, 2015; *Zajączkowski M.* Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944. – Lublin; Warszawa, 2015; *Idem.* Pod znakiem króla Daniela: OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie, 1944–1950. – Lublin; Warszawa, 2016; *Syrnyk J.* Trójkąt bieszczadzki. – Rzeszów, 2018; *Iliuszyn I.* ZSRR wobec Uraińskopolskiego konfliktu narodowościowego na Ukrainie Zachodniej w latach 1939–1947. – Warszawa, 2017; *Калищук О.* Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурс. – Л., 2013; *Вятрович В.* Друга польсько-українська війна 1942–1947. – К., 2012; *Його ж.* За лаштунками «Волині'43»: Невідома польсько-українська війна. – Х., 2016; *Гудь Б.* З історії етносоціальних конфліктів: Українці й поляки на Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст. – Х., 2018 та ін.

² Згідно з даними німецького перепису, на 31 грудня 1941 р. в місті мешкали 150 965 поляків і 63 тис. 397 українців (див.: *Hryciuk G.* Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948. – Toruń, 2005. – S.205).

московська і другі, якимось ніби розв'язуються самі)»³. Зважаючи на ці обставини, діячі єдиної легальної української установи в дистрикті Галичина – Українського центрального комітету, на рубежі літа – осені 1943 р. вирішили скористатися початком великого напливу до міста українських біженців зі Слобожанщини, Донбасу та Лівобережжя (тобто з територій, які в той час залишала німецька армія) й розселити їх на місці винищених нацистами мешканців єврейського ґетто. На їхню думку, такий хід міг суттєво збільшити українську присутність у Львові та збалансувати етнічну пропорцію міста на «українську користь»⁴. Слід підкреслити, що невідомий звітодавець-оунівець, який занотував інформацію про вказані плани УЦК, ніяк їх не прокоментував, подаючи цей епізод у контексті дещо скептичному, як бажання галицької інтелігенції масово залучити «східних братів» до боротьби за українську державність задля того, щоб самим у цю боротьбу менше включатися. Проте для нас важливо інше – у середовищі УЦК та української інтелігенції міста дійсно серйозно боялися відновлення тут польського суверенітету і пророкували можливість «українізувати» Львів за рахунок українців зі східних земель, що якоюсь мірою впадінювалося до сподівань на міфічну збройну допомогу з Наддніпрянщини в період війни за Львів у 1918–1919 рр.

Страх перед поляками підсилювався через загадкові вбивства представників української інтелігенції, які час від часу «потрясали» «українським Львовом». Зокрема звітодавець-бандерівець занотував цікаву реакцію української громадськості на вбивство польським підпіллям 11 вересня 1943 р. знаного фізика А.Ластовецького. Загибель професора Львівського університету, який був відомий у широких колах міського українства, викликала велике «напруження», а одночасно звинувачення в бік бандерівської ОУН в інертності. Націоналістам не тільки не закидали розпалювання ненависті до поляків чи провокування «братовбивчої війни», як це могло б бути за логікою «теорії геноциду», а навпаки – винувалили в тому, що вони, мовляв, «нічого не роблять», питали: «Де ті молодці?», натякали на те, що за «своїми» (малися на увазі вбивства М.Сціборського та О.Сеника) бандерівці «до Житомира поїхали», а поляків не чіпають. І тут же робився висновок – в усьому винні «польські гроші», які нібито націоналісти взяли від польського підпілля за своє «невтручання»⁵. Українську громаду міста охопила паніка й жага помсти. Що цікаво, оунівці у цій ситуації зайняли пасивну позицію, вони першими не виступили з ініціативою захисту громади й покарання польських підпілляників, а рухалися «в кильватері» української спільноти:

«Громадська опінія рухнулася. Навіть люди, що стояли осторонь від усяких політичних подій, домагалися репресій на поляках. Чільніших громадян огорнула паніка. Ніхто поза восьмою годину не виходив майже на вулицю. В помешканні

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф.13. – Спр.376. – Т.74. – Арк.2.

⁴ Там само.

⁵ Там само. – Арк.4.

проф. Панчишина⁶ і ще у кількох ночувала сторожа. У такій атмосфері група бувших комбатантів, зложена з 5 осіб, запропонувала нашому зв'язковому зорганізувати самооборону, а в своїх деклараціях дійшла до того, що самі будуть виконувати присуди. Їм в засаді не заборонено зорганізуватись, але сказано, що організація має досить людей до технічної роботи, ці громадяни сповняють як слід обов'язок супроти самооборони, коли добре зорганізуються між собою як симпатика, коли дадуть відповідні хати, де мусли б заїхати люди, які займаються самообороною, коли оподаткують себе місячно і т. п. Це були реальні домагання, тому коли втихли стріли (постріли – І.П.), а польська пропаганда, яка сильно працювала, ширила поміж українцями вістки, що Ломагу чи когось іншого вбили самі українці, що всі ці вбивства, це порахунки українців між собою, польська пропаганда вбивала декілька разів денно проф. Гуцу чи других. Під впливом цієї пропаганди німці заявили представнику комітету, які домагалися охорони української професури, що можливо, це вороже до німців наставлені українці вистрілюють українців, які симпатизують німцям»⁷.

Очевидно, що німецькі окупаційні власті перебували під доволі сильним інформаційним впливом поляків, адже коли представники УЦК на нарадах у губернатора О.Вехтера просили захисту від польського підпілля, то німецький функціонер повідомляв їм, що немає чого скаржитися, оскільки, за його інформацією, у дистрикті Галичина загинули лише 28 українців і близько 500 поляків⁸. Хоча навіть та паніка, яка була серед українців Львова, свідчить про не дуже коректні пропорції втрат, оголошені нацистським високопосадовцем.

Звіт ОУН(б) за вересень 1943 р. окреслював доволі оптимістичні настрої польського підпілля та громадськості, викликані німецькими поразками на фронтах, капітуляцією уряду П.Бадольйо в Італії та сподіваннями на відновлення повоєнної Польщі з Галичиною в її складі. Польська громадськість Львова, як можна зрозуміти з оунівського документа, поширювала чутки про повоєнне облаштування східноєвропейського простору в напрямі створення «союзу вільних держав»: Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Югославії, серед яких саме Польща гратиме «першу скрипку»⁹. Загалом вони «майже не помилилися», от тільки цей «союз» не зовсім вільних держав створили за вказівкою з Москви, і Польща в ньому була не найголовнішою країною.

Слід також відзначити, що поряд із радістю від німецьких поразок на фронті польська громадськість відчувала наростаючу тривогу з приводу

⁶ Мар'ян Панчишин (1882–1943 рр.) – медик, громадський діяч, ректор Українського таємного університету (1924–1925 рр.), депутат Верховної Ради СРСР (1939–1941 рр.), міністр охорони здоров'я в уряді Я.Стецька (1941 р.). Після вбивства боївкою Армії крайової його близького співробітника А.Ластовецького, пережив серйозний стрес і переховувався в резиденції митрополита Андрея (Шептицького). Помер від серцевого нападу 9 жовтня 1943 р. Радянські пропагандисти в 1944 р. подавали його смерть як нібито загибель прихильника СРСР від рук «польських буржуазних націоналістів».

⁷ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.376. – Т.74. – Арк.4.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – Арк.5.

можливого повернення радянців. Ігноруючи реальність, польське підпілля поширювало серед співвітчизників думку про те, що американці нібито не допустять просування Червоної армії на захід від Дніпра, зупинивши її постачання¹⁰. Цікаво, що польське підпілля у Львові традиційно не заперечувало і проти створення української держави, але поза межами Галичини та Західної Волині¹¹.

Не позбавлене інтересу також зафіксоване автором оунівського звіту ставлення польського підпілля до польського ж партизанського руху. У документі (можливо, помилково) наголошувалося на тому, що

«польські військові чинники поважно враховують тільки регулярні військові відділи, ведені офіцерами, які діють сейчас коло Ченстохови. Польська організація не дуже хоче брати відповідальність за партизанку, яку викликали (тут: ініціювали, створили – *І.П.*) німці (Ряшів, Любельщина). Тим людям треба дати старшинський склад, одіння, харчі, тоді можна на них числити (розраховувати – *І.П.*). Сейчас розвивається там бандитизм. З тих самих оглядів польські військові чинники, які беруть уважно в рахубу (беруть до уваги – *І.П.*) дивізію “Галичина”, як підготовку до старшинських і підстаршинських кадрів. Своє старшинське і підстаршинське запотребування обчислюють на 200.000 людей. В Катині загинуло багато офіцерів резерви, 80% процентів польського старшинського складу залишилося»¹².

Це надзвичайно цікавий фрагмент, який, у випадку його коректності, указує на те, що польські партизанські групи, що оперували на польсько-українському етнічному пограниччі та найчастіше були винними в убивствах цивільних українців, неохоче зараховувалися польським підпіллям до командуванням до лав Армії крайової і звинувачувалися у слабкій дисципліні й «бандитизмі». На наш погляд, цим не слід легковажити, адже саме фактор стихійних партизанських загонів, які виникали внаслідок нацистського терору, нікому не підпорядковувалися, усотували у себе місцевий кримінальний елемент, радянських оточенців, різноманітних дезертирів, авантюристів, нерідко були «нестійкими» й розпадалися після серйозних бойових зіткнень, є мало вивченим як складова початку українсько-польського кривавого протистояння на Холмщині та Волині. Не в останню чергу про них так мало відомо, оскільки ці стихійні групи не залишили після себе документації, а описувати у спогадах «бойові подвиги» в повоєнний час не було багато бажаючих із тієї простої причини, що подібні описи більше скидалися б на добровільне «щиросердне зізнання» та «явку з повинною», а не на розповіді про боротьбу з гітлерівцями.

Також оунівський звітодавець відзначав великі надії, що їх польське підпілля у вересні 1943 р. поклало на «польський легіон» у Червоній армії та

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

на 100-тисячну польську армію в Іраку, котрі стануть тими чинниками, що сприятимуть відновленню польської державності¹³.

Жовтневі 1943 р. звіти оунівського підпілля зі Львова містять чи не найбільш ранні інформації про нальоти «польських банд» на галицькі українські села. Відповідні повідомлення вміщено під окремою рубрикою:

«І. В ніч з 20 на 21 жовтня виконали польські банди три напади на українські села Самбірщини, а це: на село Сіде, Блажів і Гуменець¹⁴.

На село Сіде напала група около 15 людей, уоружена в пістолі і кріси (гвинтівки – *І.П.*). В першу чергу пішли до мешкання лікаря др-а Фідика (українця). Застукали до дверей і почали його звивати до хворої дитини. Коли дружина лікаря зорієнтувалася, що це напад, счинила крик, а др. Фідик кинувся до оборони. В цій хвилині посипалися стріли (пролунали постріли – *І.П.*) і він впав трупом на місці. Бандити вдерлись до хати і стероризували жінку і слугу, забрали дослівно все і відійшли в сторону польського присілку Олексята. Місцеве населення є того переконання, що нападу доконала польська банда, яка рекрутується з місцевого польського населення. На те вказувало б в першу чергу те, що під час нападу через цілий час по-слуговувалися польською мовою, а коли вживали української, то дуже слабо і з польським акцентом. Вживали також мови німецької і російської, але тими мовами володіли дуже слабо, натомість польською мовою говорили гладко і видно було, що члени банди – це інтелігентні (тут: освічені – *І.П.*) люди. Прихід і відхід в сторону польського присілку Олексята рівно ж вказує на це, що нападу доконали поляки.

2. В ночі з 20 на 21 жовтня банди з гір перевели (здійснили – *І.П.*) організований напад на село Блажів. Банда складалася з около 40 осіб, всі з замазаними лицами чорною фарбою, деякі з них в одностроях німецьких вояків. Всі були дуже узброєні в гранати, кріси, машиніві кріси (кулемети – *І.П.*) і пістолі. Напад почалося в годині 23-й знищенням телефоничної сполуки.

Відтак напасники напали на канцелярію волосного уряду, забрали телефон, гроші з каси і понищили всі авта. Потім зловили голову УОТ¹⁵ п. Лагдана і примусили його провадити їх до волосного делегата, п. Шедного Івана і вїта Гурана Івана. Обох згаданих стероризували і цілковито обрабували (пограбували – *І.П.*). Цікаве, що не забрали нічого з харчів. Відтак випровадили їх обох за село, сильно побили і нагнали до хати.

Інша група в тому самому часі розбила районну молочарню і забрала около 100 кг масла, яке зложила на забрану від вїта фіру і відїхала в сторону Манастирця, коло Підбужа.

Напасники були частинно в німецьких одностроях, говорили мовами українською (слабо), польською з наголосом жидівським і російською.

¹³ Там само.

¹⁴ Має бути – Гуменець.

¹⁵ Українське освітнє товариство.

3. В ночі з 29 на 21 жовтня банда, зложена з приблизно 10 людей, в цивільних убраннях, узброєна в пістолі і кріси напала на дім священика о. Степанишина¹⁶ в селі Гуменець. Банда прийшла з околиці села Надиб (70% польське). Бандити вивалили вікно і вдерлися до мешкання священика, жадаючи грошей і годинника. Не чекаючи відповіді, стягнули його з ліжка і зачали копати, називаючи його бунтівником, що він нас намовляє до мордування поляків, що він націоналіст. При цьому знищили тризуб, а портрет Шевченка не могли стягнути. Відтак поставили о. Стефанишина під сторожу (взяли під варту – *І.П.*) і побивши сильно служницю, мешкання цілковито обрабували і здемолювали (понищили, зруйнували – *І.П.*). З награбованим добром відїхали [у] сторону села Чепель, на відході загрозили о. Стефанишинові, що наколи він до двох тижнів не вибереться, то вони прийдуть вдруге, а тоді він побачить, що вони з ним зроблять.

Отець Стефанишин і населення є переконані, що банда була польська і то з дооколичного населення. Це постверджують такими даними: напасники прийшли з околиці польського села Надиб, старалися говорити російською мовою, але не вмїли, вмїшуючи густо польські слова, а відтак говорили тільки по-польськи»¹⁷.

Як бачимо з документа, напади за своїм «почерком» подібні до аналогічних інцидентів на Холмщині, коли польські боївки вбивали або тероризували дрібних українських адміністраторів, священиків, освітян, лікарів. Важко сказати, хто стояв за цими акціями – організоване польське підпілля чи якісь самостійні групи місцевого населення, яке вирішило в такий спосіб демонструвати свій «польський патріотизм»? Зрозуміло, зрештою, тільки те, що такого типу дії загострювали конфлікт, розпалюючи «жагу помсти» з українського боку, і вже невдовзі ніхто не міг ані приборкати, ані контролювати кровопролиття.

Так само «анатомію» кривавого протистояння між українцями та поляками розкриває ще один епізод зі звітів за жовтень 1943 р. Ідеться про типову побутову складову антагонізму між селянами. Звітодавець описує, як 21-го числа німецька жандармерія та кримінальна поліція здійснили у с. Підгірці перевірку стану реєстрації свиней і великої рогатої худоби на підставі заздалегідь укладеного списку дворів. Унаслідок акції

«арештовано одного українця Жарковського і забрано чотирнадцять непокульчикованих (не помічених спеціальними бляшками з номерами – *І.П.*) свиней і одного бугая. При тому перепроваджено ревізію в пароха, о. Пришляка (голова Олеської делегатури), в якого забрано більшу кількість книжок і літератури та дві некульчиковані свині та в управителя школи Івана Вавріва, в якого рівно ж забрали некульчиковані свині. У арештованого Жарковського знайдено два зіпсуті радіоапарати і частини дубельтівки (двоствольної рушниці – *І.П.*)»¹⁸.

¹⁶ В одному випадку у цьому документі прізвище передається як «Степанишин», а у трьох інших – «Стефанишин», але, очевидно, що йдеться про одну й ту саму особу.

¹⁷ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.376. – Т.74. – Арк.11–12.

¹⁸ Там само. – Арк.12.

Відразу ж після рейду поліції місцеві українці зробили висновок, що акція відбулася «на замовлення» поляків: «На увагу заслуговує факт, що жандармерія ходила лише до українців, хоча село на 30% польське, а поляки доперва слідуєчого дня закликали комісію і покульчикували свині. Селяни твердять, що це все на польський донос і навіть знають поляка, який зладив список і підписався під ним. Це причинилося до загострення відносин між українцями а поляками»¹⁹.

Цілком очевидно, що в умовах загальної бідності для селянина втрата свині чи корови було чимось близьким до катастрофи. Якщо ж закрадалися сумніви щодо того, чи не сусіди причетні до конфіскації твого майна, стримати негативні емоції було ще складніше. Додати до цього попередні образи, історичні стереотипи, релігійні відмінності, інтенсивні чутки про «звірства поляків/українців», девальвацію людського життя в період війни, розпалювання обопільного «радикального патріотизму», наявність на руках у цивільних великої кількості зброї – і готова вибухова суміш для безкомпромісної кривавої бійні, де всі будуть «захищатися» та проводити «акції у відповідь», убиваючи й виганяючи з домівок сусідів, з якими в мирному житті могли цілком стерпно співіснувати.

Листопад 1943 р. проходив у Львові під знаком чуток про швидкий радянський наступ, можливу евакуацію та знищення стратегічних об'єктів²⁰. Втрата вермахтом Києва і стрімке просування Червоної армії до Житомира породжували нервування й паніку в місті (особливо серед української інтелігенції)²¹. Ця гнітюча атмосфера додатково отруювалася посиленням українсько-польського конфлікту. Оунівський звітодавець писав про те, що «польський відтинок» «набрал обличчя»²². Його суть полягала в наростанні побутового антагонізму між поляками та українцями (у трамваях, на базарах, у магазинах, на вулицях), «інтригування» частини польської інтелігенції щодо українців перед німецькими окупаційними властями та використання німцями української поліції для боротьби з польським підпіллям²³. Українські націоналісти змушено констатували, що польське підпілля було домінуючим у місті, могло собі дозволити масові акції збору коштів, масштабний саботаж, гучні пропагандистські операції²⁴. Із контексту документа легко побачити, що німецькій владі вдалося міцно «прив'язати» так звану українську поліцію до себе, зробити її зручним інструментом у боротьбі з польським підпіллям, тим самим формуючи у свідомості польського суспільства стереотип про німецько-український «антипольський союз».

Весна 1944 р. принесла Львову нові життєві реалії. Червона армія поступово «заливала» правобережжя Дніпра, займала Волинь і східні райони Галичини, а українсько-польський конфлікт упевнено поширював свою зловісну тінь на галицькі та холмські терени. У березневому звіті 1944 р.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – Арк.13–14.

²¹ Там само.

²² Там само. – Арк.15.

²³ Там само.

²⁴ Там само. – Арк.15–16.

оунівський підпілля з Львова констатував: «Березень проходив під знаком швидкого наступу більшовиків та повної неспроможності німців тому наступу протистояти. Політичні кредити німців спали до зерна (до нуля – *І.П.*), а в парі з тим зросло признання для ОУН як для осередка, який одиноко правильно оцінив положення»²⁵. Дійсно, для української громади Галичини бандерівська ОУН, яка чітко відмежувалася від німецької окупаційної адміністрації з її акціями мобілізацій на роботу, до дивізії ваффен-СС «Галичина» чи поліції, залишалася єдиною альтернативою тісній співпраці з Райхом, що гинув, або втечі в еміграцію.

Паніка, яка в геометричній прогресії наростала серед українського населення Галичини з наближенням Червоної армії, посилювалася польським фактором. Серед нечисленної української інтелігенції Львова, яка до того моменту ще не встигла виїхати на Захід, ширилися зловісні чутки про те, що разом із радянцями наступає польська дивізія ім. Т.Костюшка, бійці якої «в жахливий спосіб витереблюють українські села», а в міста

«приходять з готовими списками українців, яких мають винищити і роблять це на місці, одним словом, поляків більшовики без виїмку трактують як своїх союзників, а це використовують для порохунку з українцями, що, приміром, в Тернополі вирізували всіх українців за винятком одної жінки, яка в чудесний прямо спосіб і ледве тепла добилася (добралася – *І.П.*) до Львова, щоб це розказати. В цій ситуації мало потішаючими стали навіть “пророцтва” Насті Волошин²⁶, за якими червоні таки Львова не побачать, но, а вже зовсім не входять в рахубу (не беруться до уваги – *І.П.*) слова таких Франків, Вехтерів²⁷ чи самого Гітлера»²⁸.

Страх перед польськими репресіями був настільки сильним, що представники української інтелігенції Львова почали навіть боятися їхати в еміграцію, переповідаючи чутки про те, що всіх утікачів, які перебралися до західних дистриктів Генеральної Губернії, німці реєструють і відправляють у концтабори, а всіх незареєстрованих – розстрілюють поляки²⁹.

Збільшення масштабів і загострення українсько-польського конфлікту на Галичині в перші місяці 1944 р. було дуже чітко артикульоване бандерівським звітодавцем у рубриці «Польський фронт». Розуміючи несподіване слововживання, невідомий автор документа підкреслював: «Так, це не перепада (перебільшення – *І.П.*) і у звіттовому періоді ми мали тут щось в роді малого фронту»³⁰. Далі він пояснював своє бачення ситуації:

²⁵ Там само. – Арк.21.

²⁶ Анастасія Волошин (сестра Марія; 1911–1994 рр.) – монахиня Чину Св. Василя Великого. Після ліквідації УГКЦ радянською владою перебувала в підпіллі, згодом у засланні. У 1930–1940-х рр. від її імені Галичиною нерідко поширювалися різноманітні «пророцтва».

²⁷ Нацистські високопосадовці: очільник Генеральної Губернії Ганс Франк (1900–1946 рр.), губернатор дистрикту Галичина Отто Густав Вехтер (1901–1949 рр.).

²⁸ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.376. – Т.74. – Арк.21.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. – Арк.22.

«На тлі тих відносин, що я їх начеркнув вище (йдеться про настрої, які супроводжували наступ Червоної армії – *І.П.*) поляки почули себе “моцними” до тої міри, що формально війну проголосили українцям. Про це голосно говорили, а навіть пробували свої погрози реалізувати. Одним словом, в березні місяці польські організації почали інтензивну акцію проти українців, зокрема української поліції, так, що можна сказати, що українсько-польські відносини ніколи дотепер не були на тому терені так загострені, як у тому місяці»³¹.

Після цього загального вступу про взаємини з поляками у Львові оунівський звітодавець подав короткий огляд подій, які своїм описом протистояння між службовцями «української поліції» та польським підпіллям справді нагадували «фронтіві зведення»:

«Дня 1.ІІІ.44 р. в год. 17.30 трьох поляків увійшли до приватного помешкання українця при вул. Стрілецькій 3, перший поверх і перевели там ревізію. В хаті був тільки 13-ти літній хлопець, якого не рухали, а свою акцію обмежили до забрання споминів, власність одної учениці-семінаристки. 6.ІІІ тяжко поранено поліциста 7-го комісаріату української поліції канд. Туркаса. У вівторок 7.ІІІ вбито канд. Сульсовського з 6-го комісаріату української поліції. В середу 8.ІІІ вбито десятника Ковальчука, рівно ж з 6-го комісаріату української поліції. В п'ятницю 10.ІІІ зранено канц. вартової сотні в ногу. В суботу 11.ІІІ заатаковано вістуна Горбала з 1-го комісаріату української поліції та завдяки холоднокривності останнього до поважних наслідків не дійшло.

В четвер 9.ІІІ спараліжовано пляновану акцію на вістуна Романюка, що напевно мала би місце, коли б не своєчасне зліквідування цілої банди поліцистами 1-го комісаріату української поліції. Дня 16.ІІІ по зраненні вістуна Литвинця зроблено облаву за вбивниками і у висліді зліквідовано банду, złożену з 6-ох осіб. Їхнє озброєння і 7-ми годинна оборона вказують на бойову готовність польської організації.

Рівно ж і на цивільних українців повела польська організація нагінку (тут: переслідування, вороже ставлення – *І.П.*). В березні занотовано кільканадцять вбивств чи поранень українців, між ними адвоката Богуна та магістра Капустія. Були випадки, що вечорами по вулицях міста ходили боївки польської організації і легітимували цивільних людей³², вишукували українців, щоб тих стріляти.

Дня 9.ІІІ зловлено кількох членів польської боївки, коли ті хотіли застрелити вістуна Романця. На допитах вони видали решту членів своєї групи. Всіх вдалося арештувати, а при ревізії в мешканнях знайдено зброю і літературу.

Вище названі виступи польської боївки керманічі польського підземелля (підпілля – *І.П.*) підготували теж з пропагандивного боку. Дня 10.ІІІ випущено і кольпортовано (розповсюджено – *І.П.*)

³¹ Там само.

³² Тобто перевіряли документи (посвідчення особи) у цивільних мешканців.

листівку, в якій закликають ціле польське громадянство до боротьби проти українців, а зокрема проти української поліції. Листівку кольпоровано строго довірочно (з довірою за умови збереження таємниці – *І.П.*). В листівці вказують, що всі вбивства поляків на терені Львова, які мали місце до цього часу, провадила лише українська поліція, і що по пивницях комісаріатів української поліції знаходяться справжні катівні поляків.

Для ліквідації української поліції приїхав із заходу т. зв. “батальйон сьмерці” в числі біля 150 людей. Треба теж в ім’я правди ствердити, що поляків в тому місяці переслідував виразний пех (невдачі – *І.П.*). І так вже 9.ІІІ при вулиці На Байка (так у тексті – *І.П.*) у варгатах Г. К. П.³³ Українська поліція арештувала 9-х польських боївкарів, при яких впали компромітуючі матеріали, зокрема списки українських поліцистів з їхніми приватними адресами. Арештовані “по надумі” зізнали, що від 1–8.ІІІ вони мали т. зв. боевий тиждень, в якому мали стріляти по вулицях українську поліцію. Від 9.ІІІ акція мала перенестися на комісаріати і по приватних мешканнях.

Вночі з 14–15.ІІІ стежа (патруль, розвідка – *І.П.*) української поліції, зложена з 5-х людей, яка йшла через т. зв. Вулицьке корзо³⁴, наткнулася коло години 20-ї на відділ польської боївки, зложений з 8-х людей. Вив’язалась боротьба, яка закінчилась перемогою української поліції. Вбито 2-ох польських боївкарів, 2-х ранено і 4-х арештовано. З боку поліції було тільки двох ранених. Арештовані зложили зізнання на ґестапо, що вони мали получитися (з’єднатися – *І.П.*) з двома відділами польської боївки на вул. Мохнацького³⁵ і звітдам мали зробити напад на поліційну школу. При арештованих і вбитих знайдено 3 машинні пістолі і 12 звичайних пістоль.

Дня 13.ІІІ в год. 19.30 на Замарстинові 4-ох поляків напали на українця Крочка, який був підпитий. Зажадали виказки (посвідчення особи – *І.П.*), а коли цей сказав, що не має, хотіли його застрілити. Крочко говорив тільки по-польськи і якомсь викрутився.

Поляки точно збирають інформацію, скільки СС-ів українців³⁶ поїхало з даної місцевості. І так дня 9.ІІІ.44 р. якийсь поляк з ліґеншафту говорив до другого поляка і зажадав від нього стану, скільки СС-ів українців та котрі поїхали. Коли з Давида поляк хотів подати ті речі, хтось перервав розмову.

Дня 10.ІІІ.44 р. розмову поляки пробували провадити вдруге, однак її знову перервано.

Дня 13.ІІІ польська боївка в складі 8-ох людей напала на українську родину, замешкалу на Новім Знесінню³⁷. Стріляли до вікон, однак жителів не пошкодили.

Дня 13.ІІІ.44 р. український поліцист стежив за двома польськими боївкарями. Коли хотів їх задержати, один з них втік,

³³ Очевидно, ідеться про залізничні майстерні. Аббревіатуру подано за польською назвою: Główna Kolej Państwowa (Головна державна залізниця).

³⁴ Зараз вул. А.Сахарова.

³⁵ Нині вул. М.Драгоманова.

³⁶ Українців-військовослужбовців дивізії ваффен-СС «Галичина».

³⁷ У наш час територія в межах Личаківського району Львова.

а другий кинувся з пістолем в руках на поліциста та вдарив його в лице. На це надійшов другий поліцист та пострілом вбив поляка-боївкаря. Показалось, що це студент львівської політехніки, син професора політехніки Сухарди³⁸, який сам працював рівночасно в гестапо. Гестапо поліциста арештувало³⁹.

Цитований уривок звіту надзвичайно показовий для розуміння подій українсько-польського конфлікту загалом та його особливостей у Львові зокрема. Нацистська окупаційна адміністрація дуже тонко балансувала на українсько-польських антагонізмах, приймаючи на поліцейську службу або створюючи різноманітні «самооборони» з тієї етнічної групи, яка опинялася у ворожому етнічному середовищі. З одного боку, це «шттовхало» цю меншинну групу в нацистські «обійми», а з іншого – перетворювало її на «колаборантів» в очах «більшості». Така ситуація була на Волині: коли українська більшість повстала проти нацистів останні почали активно використовувати польську меншість (в особі службовців поліції чи адміністраторів польської національності) для нейтралізації українського повстання. У відповідь почалося застосування збірної відповідальності проти польських поселень, яким німці для «самозахисту» надавали зброю. Таким чином, українці Волині звинувачували поляків у «колаборації», а польська меншина дивилася як на своїх рятівників і захисників – на членів озброєної німцями поліції чи самооборони, на польських або радянських партизанів. Щось подібне, тільки «з іншим знаком», спостерігалося на Холмщині та у Львові, де українці були слабшою стороною й де німці, користуючись цим, «довіряли» поліцейські функції українцям, а українська спільнота автоматично розглядала німецький режим і допоміжну поліцію як гаранта свого захисту.

Це надзвичайно цікавий феномен, за якого національна належність озброєної людини була важливішою для її групи, ніж ставлення цієї людини до нацистської окупації. Член оунівського підпілля у Львові, переслідуваного нацистами, із відвертою симпатією пише про українських поліцейських, які були на службі в нацистів, тоді як до польських підпільників, що з нацистами боролися – ставиться неприховано вороже⁴⁰. Подібно, як для польського підпілля на Волині стратегічною метою було утримання польського населення на місці (навіть із допомогою чи «під захистом» німців або радянців), так для українського підпілля у Львові такою стратегічною метою був захист українського населення (від поляків і радянців), навіть за сприяння нацистів або створених ними українських військових формувань.

³⁸ Едвард Сухарда (1891–1947 рр.) – хімік-органік, професор, ректор Львівської політехніки (1938–1939 рр.).

³⁹ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.376. – Т.74. – Арк.22–23.

⁴⁰ Про те, що обидва львівських підпілля (польське й українське) потерпали від німецьких переслідувань, свідчить такий уривок із квітневого звіту: «За час 6-ти тижнів поляки мали 8 поважніших боєвих зустрічей з німцями та укр. поліцією, після яких втратили еwentуально (можливо, імовірно – *І.П.*) арештованими 40 членів боївок та 200 заангажованих поляків. Німці рівно ж розгромили дві наші боївки, одну у Львові, де двох боївкарів загинуло, а трьох арештовано, на підставі всипи (зізнання на допиті, провал унаслідок арешту – *І.П.*) арештовано 16-ох, та підо Львовом, яка ще збирається» (див.: Там само. – Арк.27, 33).

Такими були реалії тогочасного життя в регіоні. Вони ускладнювалися ще й існуванням подвійних агентів, провокаторів, кримінальних банд тощо. І у цьому сенсі цитований вище уривок звіту, в якому йдеться про вбитого поліцейським-українцем підпільника-поляка, котрий виявився агентом гестапо (за що службовець поліції був заарештований), про напади польських боївок (або кримінальних банд) на помешкання українських родин, які, судячи з усього, не були пов'язані з оунівським підпіллям – надзвичайно показовий.

Становить інтерес ще один фрагмент березневого звіту, в якому констатується, що «протипольські акції маси оцінюють і сприймають позитивно, інтелігенція не хоче класти під ними свого підпису, але це впливає не з гуманності, а зо страху перед відповідальністю»⁴¹. У цьому реченні зафіксовано два надзвичайно цінних свідчення – схвалення широким громадянством тактики збірної відповідальності щодо польського населення й одночасне усвідомлення того, що подібна тактика була, м'яко кажучи, нецивілізованою. Проте до аналогічних аномальних заходів удавалося й польське підпілля, яке, наприклад, під загрозою смерті займалося вимаганням грошей від «українських купців» або складало списки приречених на смерть і вбивало українських мешканців міста⁴², одночасно намагаючись через свою агентуру в німецькій адміністрації «виставити» українців «бандитами, партизанами й большевиками»⁴³.

Наступного разу інформацію про українсько-польські відносини у Львові оунівський звітодавець, схований за псевдонімом «Дмитренко», залишив у документі від 4 серпня 1944 р. «Надзвичайний суспільно-політичний звіт» присвячено опису подій із 17 липня, тобто за період Львівсько-Сандомирської операції, коли радянська армія прорвала фронт і відтіснила частини вермахту зі столиці Східної Галичини. У момент німецького відступу підпілля Армії крайової спробувало розгорнути операцію «Буря» та відновити польський суверенітет над містом. Тоді жертвами бійців АК нерідко ставали мешканці української національності, що, звісно, було складовою українсько-польського конфлікту. Автор звіту не міг обійти увагою цих подій, детально описавши їх бачення з перспективи оунівського підпілля. Насамперед українські націоналісти відзначали, що в умовах, коли українська інтелігенція та службовці поліції в паніці намагалися втекти з міста на захід або південь, із заходу до Львова прибувають боївки підпільників АК та майбутні адміністратори, які нібито мають «будувати тут Польщу і різати українців»⁴⁴. Прибулі вже не ховаються, а відкрито пересуваються містом: «На вулицях можна було зауважити їх тріумфальні, повні самовпевненості, вдоволені міни та прискішений ритм їхнього підпільного життя»⁴⁵.

⁴¹ Там само. – Арк.25.

⁴² Там само. – Арк.28, 34.

⁴³ Там само. – Арк.33.

⁴⁴ Там само. – Арк.41.

⁴⁵ Там само.

Польське підпілля поширювало наказ до співвітчизників⁴⁶ із закликом залишатися в місті й очікувати на звільнення «польською армією», яка наближається зі сходу. Одночасно розповсюджувалися чутки про «домовленості» з радянським керівництвом про надання всім полякам на території СРСР польського громадянства й можливості долучитися до польської армії⁴⁷. 27 липня 1944 р., коли останні підрозділи вермахту покинули Львів, «родилася несмілива, але зухвала польонія»⁴⁸. Звітодавець з ОУН констатував:

«В пару годин після відступу німецької армії появилися малого формату у рідких розміщеннях, несміло зредаговані “Одезви” (відозви – І.П.) до поляків, в яких говорилося, що наступив час визволення з німецької неволі, для чого побіч ЧА найбільше заслуг положила Польська Красна Армія (так у документі – І.П.), яка цілий час на цьому терені збройно нищила німців [...] Поляки повинні йти разом з ЧА, яка відбудує самостійну і соборну Польщу. Підписав “Комендант сіл збройних, полудньово-всходні”. Рівночасно з відозвою появилися на вулицях молоді, переважно цілком зелені поляки з червоно-білими лентами на рукавах, в цивільних одягах, в шоломах, озброєні хто крісом, хто револьвером чи ручними гранатами. Вони спочатку несміло, але провокаційно почали кружляти по місті. Команда цієї польської самозваної міліції зайняла будинок Шпрехера на Академічній. Пізніше теж приміщення кріпо (кримінальної поліції – І.П.) на Галицькій площі. Будинок Шпрехера, ратуш та деякі приватні дома на кількох вулицях навіть дуже густо замаєно біло-червоними прапорами. Міліція ця поставила собі за завдання спровокувати більшовиків до створення в Галичині польської держави, при чому, розуміється, зайнятися справою українською. Постава (позиція – І.П.) польського громадянства принайменше в 50% була неприхильна до міліції. В першій мірі персональний склад її був дуже ненадзвичайний (посередній, пересічний – І.П.). Переважно були це люди, які перед одягненням біло-червоної опаски (стрічки – І.П.) неофіційно, а потім офіційно грабили львівські бази. Ограблено всі. Слід згадати про великі магазини УЦК⁴⁹, в яких ляшки виносили мішками цукор, муку, товщ (жир – І.П.), конденсоване молоко і т. п. Тут і там в проводі міліції можна було зауважити старшу, переважно приїжджу інтелігенцію. Діяльність польської міліції звернулася одразу проти українців. З місця заряджено (відразу ж розпочато – І.П.) протиукраїнські ревізії та часті арештування, передовсім у личаківській та городецькій дільниці, також у всіх священників в Юрі⁵⁰, в монастирях. Ревізії ці й арештування прибрали характер цілком випадковий, залежно від персональної заїлості (злості, затятості – І.П.) міліціонерів,

⁴⁶ На момент приходу Червоної армії польська громада Львова налічувала 106–108 тис. осіб (див.: *Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948.* – S.319, 334).

⁴⁷ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.376. – Т.74. – Арк.41.

⁴⁸ Там само. Полонія – польська діаспора.

⁴⁹ Склади Українського центрального комітету.

⁵⁰ Обшуки й арешти в митрополичих палатах при катедральному соборі Св. Юра.

розміщення польсько-українських скупчень та осмілення поляків, які часто самі почувалися дуже непевно у своїй новій ролі. При цій нагоді були випадки вбивств, загальна цифра около 50–100 жертв, які нещасливо попали розухваленим міліціонерам у руки»⁵¹.

Якщо вірити поданим вище цифрам українських жертв (що їх звітодавець, очевидно, черпав із чуток, котрі ширилися містом), то це була найбільша їх кількість упродовж міжетнічного українсько-польського протистояння у Львові за найкоротший проміжок часу. Проте питання про реальну чисельність залишається відкритим.

Радянська влада швидко поклала край спробам польського підпілля оволодіти Львовом. Автор оунівського «надзвичайного звіту» не без задоволення констатував, що «ідилія більшовицько-польська закінчилась дуже скоро», а «більшовики зрозуміли, що ціла та підлесна громада це прямо зоологічні польські націоналісти»⁵². Співробітники НКВС заарештували й відправили у в'язницю на вул. Лонцького понад 300 польських «міліціонерів», «кільканадцять» нібито навіть розстріляли за вбивства українців. Решту «міліції», за чутками, що циркулювали в місті, мали намір відправити до Холма – охороняти доставлений туди з Москви «польський уряд»⁵³.

Зловтіха відверто проглядалася у словах автора документа, котрий, усвідомлюючи складності, що чекали на оунівське підпілля з приходом Червоної армії, не міг не бути вдоволеним із того факту, що Польща «програла битву за Львів» і всі західноукраїнські землі. Уже на мітингу, скликаному новою владою в неділю 30 липня 1944 р., було оголошено, що «Галичина є нерозривною частиною радянської України, а Польща твориться тільки за Сяном»⁵⁴.

Від цього моменту українсько-польське протистояння у Львові узалежнювалося від радянської політики щодо двох етнічних груп та від міжнародних відносин. Такі зміни надзвичайно рельєфно відбилися в подальших звітах оунівського підпілля. Зокрема у жовтневому донесенні констатовалося різке загострення конфлікту між польським підпіллям і радянською владою. Варшавське повстання, масові арешти й загалом підозріле ставлення до поляків із боку нових «визволителів» згуртували польську спільноту Львова навколо підпілля Армії крайової⁵⁵. Попри опір польської громади, радянці проводили різку, радикальну деполонізацію міста. Усе шкільництво, публічну сферу, друковану продукцію впродовж декількох тижнів було переведено на українську мову. Протести польських професорів проти викладання українською до уваги не бралися. Жодних переговорів, жодних компромісів – нова влада діяла мовою доконаних фактів. Кремль якнайшвидше мав продемонструвати західним союзникам, що Львів – «цілком українське місто», на яке СРСР «має природне право». Очевидно, що такий

⁵¹ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.376. – Т.74. – Арк.42–43.

⁵² Там само. – Арк.43.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само. – Арк.44.

⁵⁵ Там само. – Арк.48–49.

поспіх зумовлювався візитом В.Черчилля до Москви, де 9–19 жовтня 1944 р. відбувалася Московська конференція. Польський уряд у Лондоні бачив у цьому шанс для «закріплення» східних кордонів міжвоєнної Польщі, тоді як Й.Сталін розглядав переговори як добру нагоду добитися визнання «люблінського уряду» й нових кордонів повоєнної польської держави.

Характеризуючи настрої львівської польської громади оунівський звітодавець зазначав: «У загальному поляки великі надії в'язали з поїздкою Черчилля до Москви та голосно говорили, що у зв'язку з нею від І.ХІ поляки переберуть владу у Львові, а якщо не вони самі, то американська місія»⁵⁶. Проте сподіваних змін не сталося. Відразу ж після візиту прем'єр-міністра Великобританії до Москви у Львові помпезно відзначили приєднання Галичини до СРСР. А єдиним полегшенням, яке приніс львівським полякам вояж британського політика, стало тимчасове припинення переселення їх на землі майбутньої польської держави⁵⁷. Послаблення радянського тиску породило в межах польської громади Львова нові примарні очікування на «міжнародне втручання» у справу належності міста⁵⁸. Однак усі вони дуже швидко розвіялися.

До наших днів не зберігся звіт підпілля ОУН про події у Львові в останній місяць осені 1944 р., проте з інших джерел відомо, що польське підпілля 1 листопада провело велику (6 тис. учасників) маніфестацію проти радянської влади й під гаслом «повернення старих кордонів». Центром подій стало зібрання на Личаківському цвинтарі, де були поховані польські вояки та повстанці, котрі загинули в боях з українцями в 1918 р. Очікуючи нового масштабного польського виступу 11 листопада (на річницю відновлення польської державності 1918 р.) радянська влада додатково перекинула в місто один армійський, а також полк внутрішніх військ НКВС, танкову й моторизовану бригади, що зробило неможливим будь-який польський протест або повстання⁵⁹.

У черговому звіті оунівського підпілля за грудень 1944 р. відзначалося, що на початку того місяця польська громада Львова пережила погрозу поголовної депортації на Донбас і південь УРСР, «у висліді чого вони почали масово голоситися у Польщу та до польського війська»⁶⁰. Виїзд декількох ешелонів переселенців і добровольців Війська польського дещо зменшив тиск на польську спільноту галицької столиці й до кінця 1944 р. переселення зупинилося. Польські мешканці, услухаючись у чергову промову В.Черчилля, вилучували в ній слова про «непорушність» південно-східних кордонів

⁵⁶ Там само. – Арк.49.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ *Iliuszyn I. ZSRR wobec ukraińsko-polskiego konfliktu narodowościowego na Ukrainie Zachodniej w latach 1939–1947. – Warszawa, 2017. – S.149.* Чисельність радянської міліції у Львові на 1 січня 1945 р. становила 1320 осіб, співробітників НКДБ – 300 осіб (див.: *Hryciuk G. Radziecki aparat bezpieczeństwa (NKWD i NKGB) wobec «nacjonalistycznego podziemia polskiego» na ziemiach wschodnich II RP – casus Galicji Wschodniej i Wołynia 1944–1946 // Sowietci a polskie podziemie 1943–1946: Wybrane aspekty stalinowskiej polityki represji. – Warszawa, 2017. – S.163–176).*

⁶⁰ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.376. – Т.74. – Арк.52.

Польщі. Це знову і знову породжувало сподівання, що, утім, розбивалися об радянську дійсність: «[...] останній досвід з більшовиками, коли показалося, що кожного першого ліпшого гарного дня більшовики можуть їх вислати на примусову прогулянку на схід і захід – все це виразно пригноблює польське громадянство»⁶¹. Однак навіть за таких умов автор звіту помічав «інтриги» з боку поляків щодо українців, які, на його думку, зводилися до опору «українізації» вищої школи, доносів, скарг до Москви тощо⁶².

У січні 1945 р. радянські органи держбезпеки завдали безпрецедентно великих втрат польському підпіллю. Зважаючи на це й на ті геополітичні обставини, в яких опинилася Польща, командував Армії крайової генерал Л.Окульницький 19 січня віддав наказ про її розпуск⁶³. Натиск із боку радянської влади був настільки потужним, що навіть найбільші оптимісти у середовищі польської громади на західноукраїнських землях збагнули, що справу боротьби за утримання колишнього східного кордону Польщі програє. Це усвідомлення моментально вплинуло на динаміку переселення місцевих поляків до меж нової польської держави. Так, якщо від жовтня 1944 до січня 1945 рр. на виїзд зареєструвалися 139 724 особи, то до 1 лютого кількість зростає до 219 424, до 1 березня – до 356 651, а до 1 квітня 450 918 осіб⁶⁴. Польська присутність у регіоні загалом і у Львові зокрема почала різко зменшуватися. В останньому з досліджуваних нами звіті оунівського підпілля за квітень 1945 р. констатовалося, що «від'їзд досить значної частини поляків у Польщу підносить процент українськості Львова, хоч не завжди за рахунок свідомого українства. На вищих учбових закладах вирівнялося відношення між поляками й українцями як 1 до 1, а то й як 1 до 2»⁶⁵.

Щоправда ця «перемога» в боротьбі за Львів почала дуже швидко здаватися оунівцям «пірровою», оскільки подальшому зростанню кількості українців заважав «наплив нового російського елемента, що з силою лявіни заливає всі підприємства, уряди, посади включно з прибиральницями, продавцями трамвайних білетів та фризieraми (перукарями – *І.П.*)»⁶⁶.

Характеризуючи у квітні 1945 р. польську громаду Львова невідомий автор-оунівець у звіті писав:

«Польське середовище розбите з двох причин: 1) різне ставлення до виїзду в Польщу; 2) партійна гризня. Виїжджає досить велика кількість поляків – як інтелігенції, так робітників і міщанства. Це викликає негодування серед тих, що лишаються, і далі воюють крейдою на паркані, виписуючи “семпер фідес”, “Польска вальчи”⁶⁷ навіть біля головної

⁶¹ Там само.

⁶² Там само.

⁶³ *Iluszyn I.* ZSRR wobec ukraińsko-polskiego konfliktu narodowościowego na Ukrainie Zachodniej w latach 1939–1947. – S.148.

⁶⁴ *Hryciuk G.* Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948. – S.323.

⁶⁵ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.376. – Т.74. – Арк.53.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Лат. «Semper Fides» – «завжди вірні»; пол. «Polska walczu» – «Польща бореться».

пошти. Це викликає арешти серед поляків. Поляки провели терористичні виступи проти тих поляків, які кричать голосніше проти польських націоналістів. Вбито професора медичного факультету Белінського і декана хемічного факультету політехніки [Ленг]ауера⁶⁸. Вбивства посилювали арешти, але не припинили крику проти «ворогів польського народу». (Терор не оправдує себе в теперішній ситуації). До українства ставляться здержано, з резервою, але за усмішками і навіть намаганнями говорити по-українськи криється надалі шовінізм і нетерпимість. У зв'язку з конференцією в Сан-Франциско в костелах відбулися прохальні Богослужіння за добрий для поляків вислід цієї конференції і «пшивручення Львова до мацержи»^{69,70}.

Утім ані опір переселенню, ані богослужіння не допомогли польській громаді Львова зберегтися в місті. До вересня 1945 р. понад 98 тис. місцевих поляків (більше 90% від тих, які мешкали тут станом на жовтень 1944 р.) були виселені зі столиці Галичини⁷¹. Українсько-польський конфлікт став неактуальним для Львова, його епіцентр остаточно перенісся на землі Закерзоння, де ця кривава драма точилася ще два роки.

Підбиваючи підсумки, слід відзначити, що проаналізовані звіти оунівського підпілля – це оригінальне історичне джерело, багате на різнопланову інформацію, яка суттєво доповнює та коригує наші уявлення про українсько-польський конфлікт періоду Другої світової війни (особливо в умовах великого міста). Звітодавці розкрили цілу палітру складних взаємин між двома громадами Львова, що сформувалася впродовж століть існування в умовах чіткої дихотомії, де уявлення про «свого – чужого» під час ухвалення рішень нерідко були важливішими за «морально – аморально». Автори звітів указували на наявність «ранніх» нападів польських збройних груп на українські галицькі села, розкривали роль побутових суперечок у міжнаціональному конфлікті, механізм застосування обома підпіллями збірної відповідальності, вплив міжнародної інформації на морально-психологічний стан населення тощо.

Попри те, що документи створювалися людьми з виразно окресленою ідеологічною позицією, вони були призначені винятково для «внутрішнього користування», а це зробило їх максимально об'єктивними у відображенні життєвих реалій. Крізь рядки звітної документації бандерівців чітко простежується «анатомія» конфлікту, технології, застосовувані як українцями, так і поляками в період взаємного поборювання, роль німецьких і радянських окупаційних властей у «регулюванні» інтенсивності протистояння, вплив дезінформації й чуток на спалахи насильства між двома громадами.

⁶⁸ Очевидно, ідеться про декана хіміко-технологічного факультету Львівської політехніки доцента Д.Ленгауера (1905–1945 рр.), якого польські підпілляники вбили, звинувативши у співпраці з НКВС.

⁶⁹ Пол. «Przywrócenie Lwowa do macierzy» – «Повернення Львова до матері».

⁷⁰ ГДА СБУ. – Ф.13. – Спр.376. – Т.74. – Арк.54.

⁷¹ Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948. – S.334.

REFERENCES

1. Hud, B. (2018). *Z istorii etnosotsialnykh konfliktiv. Ukrainci i poliaky na Volyni i u skhidni Halychyni v XIX – pershii polovyni XX st.* Kharkiv: Akta. [in Ukrainian].
2. Hryciuk, G. (2005). *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948.* Toruń: Adam Marszałek. [in Polish].
3. Hryciuk, G. (2017). Radziecki aparat bezpieczeństwa (NKWD i NKGB) wobec „nacjonalistycznego podziemia polskiego” na ziemiach wschodnich II RP – casus Galicji Wschodniej i Wołynia 1944–1946. *Sowieci a polskie podziemie 1943–1946: Wybrane aspekty stalinowskiej polityki represji.* Warszawa, 163–176. [in Polish].
4. Iliuszyn, I. (2017). *ZSRR wobec Urainko-polskiego konfliktu narodowościowego na Ukrainie Zachodniej w latach 1939–1947.* Warszawa: Wydawnictwo IPN. [in Polish].
5. Kalishchuk, O. (2013). *Ukraino-polske protystoiannia na Volyni ta v Halychyni u roky Druhoi svitovoi viiny: naukovyi i suspilnyi dyskursy.* Lviv. [in Ukrainian].
6. Krajewski, K. (2015). *Na straconych posterunkach: Armija Krajowa na kresach wschodnich II Rzeczypospolitej.* Kraków: Wydawnictwo Literackie. [in Polish].
7. Motyka, G. (2011). *Od Rzezi Wołyńskiej do Akcji „Wisła”: Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947.* Kraków: Wydawnictwo Literackie. [in Polish].
8. Motyka, G. (2013). *Cień Kłyma Sawura: Polsko-ukraiński konflikt pamięci.* Gdańsk: Oskar. [in Polish].
9. Motyka, G. (2016). *Wołyń’43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna.* Kraków: Wydawnictwo Literackie. [in Polish].
10. Syryk, J. (2018). *Trójkąt bieszczadzki.* Rzeszów: Liba. [in Polish].
11. Viatrovych, V. (2012). *Druha polsko-ukrainska viina 1942–1947.* Kyiv. [in Ukrainian].
12. Viatrovych, V. (2016). *Za lashtunkamy „Volyni’43”: Newidoma polsko-ukrainska viina.* Kharkiv. [in Ukrainian].
13. Zajączkowski, M. (2015). *Ukraińskie podziemie na Lubelszczyźnie w okresie okupacji niemieckiej 1939–1944.* Lublin; Warszawa: Wydawnictwo IPN. [in Polish].
14. Zajączkowski, M. (2016). *Pod znakiem króla Daniela: OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie, 1944–1950.* Lublin; Warszawa: Wydawnictwo IPN. [in Polish].

IVAN PATRYLIAK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
 Professor of the Department of History of World's Ukrainians,
 T.Shevchenko National University of Kyiv
 (Kyiv, Ukraine), i_patrilyak@ukr.net
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4534-4654>

**UKRAINIAN-POLISH CONFLICT
 AND THE ISSUES OF LVIV'S POST-WAR AFFILIATION
 IN THE LIGHT OF THE OUN(b) UNDERGROUND REPORTS
 (September 1943 – April 1945)**

Abstract. *The purpose of the research.* The article is devoted to highlighting the specifics of the Ukrainian-Polish conflict in Lviv and the problem of the post-war Ukrainian-Polish border through the prism of OUN(b) underground documentation. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systemicity, multifactority, concreteness, scientific and comprehensiveness. The following general-historical methods have been used: historical-comparative, retrospective, problem, textual and microhistorical analysis. **The scientific novelty.** Having introduced into the scientific circulation a number of new archival materials stored in the Sectoral State

*Archives of the Security Service of Ukraine, it was possible to fully demonstrate how the participants of the Ukrainian nationalist underground saw the Ukrainian-Polish confrontation in Lviv in 1943–1944, as their changes changed, how they reflected the reaction of the Ukrainian community of Lviv to the interethnic conflict. **Conclusions.** The analyzed reports of the OUN underground provide an extremely rich and interesting material for studying the history of the Ukrainian-Polish interethnic conflict during the World War II. Lviv was similar to a "laboratory" in which a "historical experiment" was staged – modeling the Ukrainian-Polish conflict on a smaller scale and with a lower degree of bloodshed. It is quite obvious that such a large city as Lviv was sufficiently well controlled by both the German and Soviet sides, which did not allow the confrontation between Ukrainians and Poles to grow to the extent it had "in the province". However, the case of Lviv, described in the reports of the Ukrainian nationalist underground, allows us to understand many mechanisms that worked equally in different conflict zones: balancing and unequal support by the Germans on one side or the other; gossip; provocations; application of collective responsibility; belief in the "payback" of one's own actions, etc. Also, reports from the Bandera underground from Lviv provide valuable information about the mood of the population, its reaction to the movement of the front, to the actions and orders of the authorities, to international visits and agreements. They reveal the gigantic role played by informational "fakes" that are capable of immersing large communities of people in a state of mass psychosis, depriving them of their freedom to resist, or even escape. Of course, we should keep in mind the specifics of our sources, created by people with a well-defined worldview, which addressed certain specific problems while ignoring or silencing others. However, on the other hand, the analyzed materials, which were unambiguously prepared for propaganda purposes, appear to be quite frank, which enhances their scientific value.*

Keywords: Lviv, World War II, monthly reports of OUN(b) underground, Polish underground, Ukrainian police, Ukrainian intelligentsia, Ukrainian Central Committee, Ukrainian-Polish conflict.